

Մ Ի Ր Է Յ Օ

ՓՐՈՎԱՆՍԱԿԱՆ ԳԵՐԹՈՒԱԾ

Մեղքի հացը ու Հովիւը թաւրերգութիւնները, Ռումիէօի հիւ-
թալից կտաակերգութիւնը՝ Հապիսը և Ռամփելատո տիւղո-
սեւած փրովանսական շերտք-երու հաւաքածուն, Ֆելիքս Կրաթ
Րոմանսերօ փրովանսալը և Լի Բարպունիէ՝ տասերկու եր-
գով զիւցազներգութիւնը, Անսէլմ Մաթիէօի Փարանտուլօն,
ուր՝ ըստ Մարիէթոնի՝ հին թրուպատուրներուն սիրատարփ,
անհոգուհուրը հոգին կը վերակենդանանայ, Ռումանիօֆոտա-
նաւոր ու մանաւանդ արձակ սրամիտ ու գողտրիկ էջերը՝ Ուպ-
րեթթօ վերնագրով երկու հատորի մէջ ամփոփուած, և այլն
Այդ բոլորին մէջէն, Միսթրալի գործը կանգնի յաղթական,
ինչպէս լեւ մը բլուրներու սիրուն հոյլի մը մէջէն. ան կը
խտացնէ իր մէջ և լիակատարօրէն կարտայայտէ ամէն ինչ որ
միւսները հատուածօրէն ուրուագծած էին։ Ան գերագոյն ու
ամբողջական թարգմանութիւնն է փրովանսական հոգիին
Քալէնտալէն՝ զոր իշխցինք վերեւ՝ եօթը տարի յետոյ, Միսթ-
րալ հրատարակեց լիզիսքլօ տ'օր (Ոսկի կղզիները) քնարերգա-
կան բանաստեղծութեանց հաւաքածուն. «այս հատորը, ըսած
է պ. Փօլ Մարիէթօն, բարձրագոյն արտայայտութիւնն է իտալ-
ի մը և ցեղի մը։ Դասական հնութենէն ի վեր՝ այս կարգի
գործ մը երեցած չէր։ Ասի աւելի լաւ կամփոփէ Միսթրալի
բանաստեղծական մտածումն ու իր հանճարին ամբողջ ընդար-
ձակութիւնը՝ քան Միրէյօն և Քալէնտալը։ Այս հատորը Միսթ-
րալի գործին այն էջն է ուր կը համադրուի՝ միակ փունջի
մը մէջ միացած՝ այդ բանաստեղծին հանճարը իր բոլոր այլա-
զան, և գործիչին ամբողջ հայրենասիրական դաւանանքը իր
բոլոր էական արտայայտութիւններով։ Գիրքը բաժնուած է
ութը մասի.—Ներքեր, ռոմանսներ, «սիրական»-ներ, Նրազներ,
Ողբեր, Հնչեակներ, Հարսանեկան երգեր, Ողջոյններ, և ատոնց-
մէ զատ կը պարունակէր քանի մը անշատ քերթուածներ՝ ու-
րոնք պատմական դրուագներ են, վիպակներ կամ հեքիաթներ՝
տաղաչափուած։ Միսթրալի հանճարին բովանդակ ընդարձա-
կութիւնը, այլազանութիւնը կը շողայ իր երգերուն, ռոմանս-
ներուն ու սերվանթներուն մէջ, որոնց մէկ քանի կարևորա-
գոյններուն թարգմանութիւնը տուի վերեւ, և որոնք Փրովանսի
անցեալը կերգեն, ապագան կը պատրաստեն, փրովանսական
երկրին, արևուն, ցեղին գովքը կը հիւսեն, ներշնչման զօրու-
թիւնով մը և բարձրութիւնով մը, ոճի լուսաւոր, կատարեալ,
ներդաշնակ գեղեցկութիւնով մը զոր միայն դասական մեծ քեր-
թողներուն մէջ կարելի է գտնել։ Ատոնց շարքին կը պատկանի
նաև՝ անշատ քերթուածներուն կարևորագոյնը՝ Արքուի թմբկա-
Փ. Միսթրալ

հարը՝ փոքրիկ դիւցազններգական քերթուածը, Նափուլէոնեան շրջանի պատկեր մը սրտայոյզ, անթերի հրաշակերտ մը: Միւս անշատ քերթուածները, «իշխանուհի» Դլեմէնսօնն, փրովանսական հին պատմութեան ամենէն շնորհալի կանացի դէմքերէն մին կերգէ՝ Թրուպատուրական նորաքանդակ ու վալելլադէղ ունով մը: «Հնձողին վերջը» երկրագործական կեանքի լայն պատկեր մը, Անծրելը, Մակտրային քերուքը, Կաթնքեկը, Ոջլոտը՝ հեքիաթներ են՝ ժողովրդական հին պատմութեան բոլոր համ ու հոտովը տողորուած: «Երազ»-ներուն մէջ՝ քմածին, անընդուն ներշնչման մը տարտամ ու փափուկ ծաղիկները կը նրբափայլին, միշտ՝ կեանքի առողջ, հիւթալից հողի մը կապուած իրենց արմատովը: Ողբ»-երը եղբերգական լարը կը հնչեցնեն՝ լամարթինեան վեհաշուք տրտմութեան շեշտերով: Հնչեակներն ու Ողջոյներն՝ այլ և այլ պարագաներու մէջ մեծ անձնաւորութիւններու ուղղուած տաղեր են, գործիչ-քերթողին կեանքին քանի մը մեծ վայրկեանները ոսկի նիշերով սեւեռող: Հարսանեկան երգերուն մէջ կը ցոլայ, նորէն, ժողովրդական երգերու միամիտ ու հիւթեղ պայծառութիւնը, բնական, պարզ ու առողջ շնորհը. այդ միացումը՝ Միսթրալի մէջ՝ դասական վեհութեան, բարձրախոհ ու ազնուական ներշնչման և ժողովրդական քնքուշ, Թարմ, միամիտ, կեանքոտ բանաստեղծութեան—ինչ որ ամենադժուար խառնուրդն է, բայց յաճախ տեսնուած ամենամեծ բանաստեղծներու, Հովերոսի, Տանթէի, Շէքսպիրի, Կէօթէի մէջ—Միսթրալի ամենէն ցայտուն արժանիքներէն մին կը կազմէ: Ահա Թարգմանութիւնը Միսթրալի այն տաղիկներէն մէկուն (Կարօտ), որոնք կը թուին բնականօրէն բուսած ըլլալ ժողովրդական բանաստեղծութեան պարտէզին մէջ:

Ա

Հեռուն գընաց, իմ սիրականս անուշիկ,
Եւ ես կուլամ,
Յուսահատ:

Անոր որ ինձ ըսէ թէ ձեր է սիրականս անուշիկ
Ինչքան կընամ՝ կուտամ ինչոյք
Ու նըւէր:

Եթէ նոյն իսկ իմ սիրականս անուշիկ
Սիտերոնէն ու Միսթրոնէն ալ աւելի
Հեռուն է,

Եթէ նոյն իսկ իմ սիրականս անուշիկ
Միրամասէն, Սէն-Շամասէն ալ աւելի
Հեռուն է,

Պատրաստ եմ շուտ ճամբայ ելլել, ո՛վ սիրականս անուշիկ,
Իմին ձիուս վրայ հեծած,
Քառարշաւ:

Բ

Ձեզի ըսեմ թէ լինչպէս է իմ սիրականս անուշիկ,
Որ դուք ճանչնաք երբոր տեսնէք
Ձէնիկա:

Երբ տեղ մ'երթայ իմ սիրականս անուշիկ,
Ճամբան ամբողջ էն կը խնկէ
Յաստիկով:

Երբոր բանի մը վրայ խնդայ իմ սիրականս անուշիկ,
Ձեփիւտը ջինջ երկինքին մէջ
Կը սուլէ:

Երբ խօսք մ'ըսէ իմ սիրականս անուշիկ,
Կաղամախներն ու թաւարծի շոճերը լուռ
Կը մընան:

Երբ երգ մ'երգէ իմ սիրականս անուշիկ,
Կը բըռնըւի նոյն իսկ սոխակը՝ մետաքսէ
Ճանցին մէջ:

Գ

Եթէ 'լլայի Ամենակալն, ո՛վ սիրականս անուշիկ,
Հազար տարի քուկին քովիկըդ պիտի մնալ
Ուզէի:

Եւ դեռ հազար տարի ալ, ո՛վ իմ սիրականս անուշիկ
Ես ուզէի պիտի սեղմել քու ձեռքդ, իրար
Մերեւոյ:

Յորմէհտէ դուն հեռացար, ո՛վ սիրականս անուշիկ,
Յաճախ կ'ըսեմ արեւուն՝ «Շհաւ
Մար մըտիր»:

Ա՛լ ինձ համար զիշերն երկայն է, սիրականս անուշիկ,
Ա՛լ արշալոյսն ինծի համար չունի ծագում
Վահագնօք:

Քու տարիքէդ ազնիւներուն, իմ սիրականս անուշիկ,
Ա՛լ շուրջպարերը խօլազուարթ ինծի հրճուանք
Ձեռն ի տար:

Դ

Քաղցր էր սիրել, իմ սիրականս անուշիկ,
Վայրի—վարդի թուփերուն մօտ ու շոճերուն
Շուքին տակ:

Բիբերուդ բոյն, իմ սիրականս անուշիկ,
Կը բորբոքէ ուղեղը՝ նոյն իսկ թափելէն *)
Աւելի:

Մէկ քաղցր համբոյրդ, իմ սիրականս անուշիկ,
Աւելի մեծ արժէք ունի քան աղբիւրներն ոսկիի
Ի՛նչ արծաթի:

Ե

Դիտէ՛ վանթուրն, իմ սիրականս անուշիկ,
Դիտէ՛ իր մեծ սարը ճերմակ,
Ձիւնապատ:

Ամրան սիւքին, իմ սիրականս անուշիկ,
Ճերմակ ցըցունքն՝ այդ պիտի 'լլայ
Կապուտակ:

Այդպէս՝ խորունկ իմ մորմօքէս, իմ սիրականս անուշիկ,
Տըխուր է սիրտս
Հոգեմաշ:

Եւ այդպէս ալ, վերադարձովդ, իմ սիրականս անուշիկ,
Պայծառանայ պիտի սրտիկս իր բոլոր՝
Ցաւերէն:

1884-ին Միսթրալ հրատարակեց Մերթոօ քերթուածք
եօթը երգով, և 1890-ին Նա Ռէնո ժանօ (Յովհաննա թագու-
հին) ողբերգութիւնը: «Մերթոօ» քրոնիկ մըն է պապերու ժա-
մանակին, միջին դարու ցնորապատում աւանդովէպ մը՝ եօթը
երգի բաժնուած, ու մերթ հովուերգական մերթ դրամաթիքա-
կան: Բնեղիկտոս ԺԳ-ի ատենուան Ավինեոնին սքանչելի պաա-
կերացումներ, վեհութեամբ լեցուն տեսարան մը որուն մէջ
ծեր քահանայապետը իր օրհնութիւնը կուտայ քաղաքին ու

*) «Թափելը» տեսակ մը ուժով գինի է:

ամբողջ աշխարհիս, նկարագրութիւնը Արլի հանդէսներուն որոնց կ'երթայ պապը ներկայ կը գտնուի Փրովանսի թագաւորին հետ, Ներթօի և Ռոտրիկի սիրային տղօները՝ շատ հրապուրիչ կը դարձնեն ընթերցումն այդ քերթուածին զոր շնորհի, թարմութեան և փայլի տեսակէտով Արիոթոյի թեթեաշնորհ գործերուն հետ միայն կարելի է բաղդատել:

«Յովհաննա թագունին, Օպանէլի Մեղբի հացը-ին և Հովիւր-ին հետ, փրովանսական ամբողջ թատրոնը կը կազմէ, բայց այդ երեքն ալ հրաշակերտներ են» *):

1886-ին լոյս տեսաւ Միսթրալի բանասիրական գլուխգործոցը, լու թրեզոր տուֆելիպրիօ (ֆելիպրիօի գանձը), որուն մէջ Միրէօյի հեղինակը ցոյց տուաւ՝ հրաշալի լայնութեամբ մը, ճկունութեամբ մը և զօրութեամբ մը մտքի՝ թէ ինքը կարող էր ունենալ գիտական մեթոտաւոր, համբերատար ու կարծի աշխատանքի մը համար հարկ եղած յատկութիւնները այն չափով որով ունէր բանաստեղծական ձիրքերը: Այդ երկու խոշոր հատորներէ բաղկացած յիշատակարանին մէջ, որուն աշխատած է ութը տարի, Միսթրալ հաւաքած, ճշդած ու բացատրած է փրովանսական լեզուին այլ և այլ ճիւղերուն բոլոր բառերը, ասութիւնները, ոճերը՝ իրենց ֆրանսերէն համարժէքներով, իրենց սովորական ու փոխաբերական առումներով, նշանակելով յաւելականները և նուազականները, և բազմաթիւ օրինակներ ու հեղինակներէ յիշատակումներ, իւրաքանչիւր բառի մասնաբարբառական և հնաձև այլազանութիւնները՝ այլ և այլ ոտմանական լեզուներու մէջ անոնց համանման բառերով. արմատները, ստորին—լատիներէնի ձևերը և ստուգաբանութիւնները. բոլոր բառերուն հոմանիշները՝ իրենց զանազան իմաստներով. գլխաւոր մասնաբարբառներուն՝ օժանդակ բայերուն բաղդադական ցուցակը. շատ մը անկանոն բայերու օրինակները, յարացոյցները, անկանոն բայերու խոնարհումը և իւրաքանչիւր բառի քերականական պաշտօնները. երկրագործութեան, ծովային կեանքի և բոլոր արուեստներու ու արհեստներու թեքնիկական բառերը. բնական պատմութեան ժողովրդական ասութիւնները, իրենց գիտական համարժէքովը. Հարաւի բաղաճներու, գիւղերու, թաղերու, գետակներու և լեռներու աշխարհագրական անուանացուցակը, իրենց այլազան հին ու նոր ձևերով. իւրաքանչիւր տեղի բնակիչներուն մասնայատուկ տնտեսականութիւնները, ծաղրա-

*) Փոլ Սուլոն:

նունները. պատմական հասարակ անունները և հարաւցի ընտանիքներու անունները. ժողովրդական աւակներու, առածներու, հանելուկներու, յատկաբանութիւններու, ասացուածներու և բանաձևերու ամբողջական հաւաքածուն: Բացատրութիւններ՝ հարաւային գաւառներու սովորոյթներուն, կարգերուն, բարքերուն, հաստատութեանց, ականդութեանց և հաւատալիքներուն, Հարաւի պատկանող նշանաւոր մարդոց, գրքերու կամ դէպքերու մեծ մասին վրայ կենսագրական, մատենախօսական և պատմական ծանօթութիւններ:

1897-ին լոյս տեսաւ Միսթրալի բանաստեղծական վերջին մեծ գործը, Ռոնի քերթուածը: «Ռոնի քերթուածը, կը գրէ Պ. Սուլոն, դարձեալ երգ մըն է ի պատիւ հայրենի հողին: Գետը՝ կարելի է ըսել՝ կ'ողողէ քերթուածը և կ'իշխէ անոր մէջ: Իր մշտական ձայնովը կը տիրապետէ սիրահարներուն որոնք իր ջուրերուն վրայ յաւիտենական բառեր կը սրմնջեն: Հանդարտացման վայրկեաններուն մէջ, կը լսենք նաւավարները որ նորէն անոր վրայ, անոր ափունքներուն, աւանդավէպերուն, բարկութիւններուն ու անոր մէջ բնակող էակներուն վրայ կը խօսին: Ռոնի քերթուածը կ'արտայայտէ կտրօտը գետային նաւարկութեան անհետացած ժամանակներուն, երբ՝ ջուրին վրայ՝ ծանր նաւեր կը շարուէին, և ափունքին՝ կարգ կարգ թիեր՝ չուանով անոնց կապուած՝ զանոնք կը քաշէին մտրակներու շաշիւնին, աղաղակներու և բոժոժներու զնկզնկոցին մէջ: Ռոնի ոռոգած երկիրներուն կեանքն էին այդ նաւերու անցքերը, ցնծութիւնը Արլի և Ալլիսիոնի՝ որ մինչև Լիոն կը տարածուէր, շնորհալի պանդուկները ջուրին եզերքը, գիշերներու և ցերեկներու ոգևորութիւնը: «Նկարագրելու համար այդ ոգևորութիւնը, Ռոնի անխոնջ ուժը և այլազան երկիրները՝ որոնց մէջէն կ'անցնի ան, Միսթրալ գործածած է ազատ տաղաչափութիւն մը որ բոլոր շարժումներուն, բոլոր վէտվէտումներուն, բոլոր զգացումներուն համեմատ կը թեքուի»:

«Ռոնի» քերթուածը, կ'ըսէ Փոլ Մարիէթոն, ամենէն նրբին ու միանգամայն ամենէն միամտօրէն դիւցազնեղականն է Միսթրալի գրքերուն... Երկրի մը աւանդութիւններովն է որ հիւսուած է Ռոնի քերթուածին՝ գետի մը ընթացքն երգող այդ բանաստեղծութեան՝ խայտաճամուկ, կենդանի, յաւիտենական մետաքսը»:

Այս մեծ երկերէն զատ, Միսթրալ ունի բազմաթիւ պատմուածքներ, հեքիաթներ, ճառեր, յառաջաբաններ, նամակ-

ներ, յիսուն տարիէ իվեր ամէն կողմ ցրուած, և որոնք, թէպէտ դեռ հատորի ձեով չամփոփուած, կը պարունակեն «հրաշալի էջեր, ըստ Փոլ Մարիէթոնի, երբեմն բանաստեղծին ամենէն գեղեցիկ երգերուն հաւասարող»:

1897-էն իվեր Միսթրալ ինքզինքը տուած է իր Յիշատակները գրելու, որոնց մէջ, ինչպէս կ'ըսէ Մարիէթոն, պիտի պատմէ իր հոշակաւոր գրագէտի և փրովանսցի շինականի բոլոր յիշատակները և ուր մեծ մարդերու և մեծ գիւղացիներու կենդանագրեր պիտի ցցուին:

Դ

Ահա Միսթրալի գործը: Մին այն հոյակապ, կատարեալ, գեղեցիկ գործերէն որ մարդկութեան գերագոյն պատիւը կը կազմեն: Գրականապէս, ինչ որ Միսթրալ արտադրած է, յաւիտեանական յիշատակարաններուն կարգն անցած է արդէն. առանց ուէ ստրկական նմանողութեան, խառնուածքի, դաստիարակութեան և ներշնչման բնական հետեանքով մը, Միսթրալի բերթուածները դասական հրաշակերտներու լուսաւոր շարքին վրայ աւելցուցին նոր շահ մը՝ որուն լոյսը կեղբայրանայ հին նուիրագործուած գործերու լոյսին՝ վերանորոգուած ինքնաբուխ ուժ մը պարունակելով իր մէջ: Այդ գործը պիտի մնայ անկորուստ: Միրէյօն—ինչպէս և միւս քերթուածները—պիտի կարդացուին միշտ, և ամէն տեղ, ինչպէս միշտ և ամեն տեղ կը կարդացուին և պիտի կարդացուին Հոմերի, Սոփոկլի, Եսքիլի, Վիրգիլի, Տանթէի, Փեթրարքայի և նմանօրինակ բերթողներու գործերը, ու բարձրագոյն գեղեցկութեան վայելքներու հետամուտ մտքերը, ինչպէս որ սպաններէն, փորթուկալերէն կամ հին Ֆրանսերէն կամ լատիներէն ու յունարէն կը սորվին՝ Սիրվանթէսը, Գամօենսը, Շեանսոն դը Ռոլանսը, Վիրգիլը կամ Հոմերոսը իրենց բնագրին մէջ կարդալու համար, փրովանսերէն պիտի սորվին Միսթրալ կարդալու համար:

Հայրենասիրական գործունէութեան ոլորտին մէջ, Միսթրալի գործը թերեւ ոմանց թուի նուազ ամուր, նուազ տեական: Թերեւ կարծողներ ըլլան թէ Ֆրանսական քաղաքակրթութիւնը իր տիեզերական զօրութեան ու փայլին անդիմադրելի ձգողութեամբ՝ աւելի ապահովապէս քան երբեմնի պատերազմական քաղաքական միջոցները՝ իր մէջ պիտի հալեցնէ այս փրովանսական վերակենդանացման վաղանցուկ ճիգը, թէ Փրովանսէն ելլող տաղանդները պիտի նախընտրեն ինքնա-

բերաբար, (ինչպէս՝ աստենով՝ Ալֆոնս Տոսէ, Փօլ Արէն և այն-
քան ուրիշներ, որ ֆելիպր ըլլալով սկսած, յետոյ եկան Փարիզ
ու Ֆրանսական գրականութեան մէջ իրենց անհատականու-
թիւնը զարգացուցին) իրենց մտաւոր ուժերն արտայայտել
համաշխարհային մեծ թատերաբեմի մը վրայ ինչպէս է Ֆրան-
սական քաղաքակրթութիւնը, փոխանակ փրովանսական փոք-
րիկ տեղական շրջանակին մէջ սահմանափակուելու։ Այս են-
թադրութիւնները անհիմ չեն. յիսուն տարիէ ի վեր որ ֆե-
լիպրիժը կը գործէ, փրովանսական ժողովրդին ստուար մեծա-
մասնութիւնը չէ դադրած Ֆրանսական կեանքով ու տարամեր-
ժաբար այդ կեանքով ապրելէ. մեծ քաղաքներուն մէջ, դեռ
շատ բազմաթիւ են այն փրովանսցիները որ փրովանսերէն
չեն գիտեր. փոքր քաղաքներու և մանաւանդ գիւղերու մէջ է
որ փրովանսերէնը ընթացիկ լեզուն կը կազմէ ժողովրդէն պահ-
պանուած, իսկ մեծ քաղաքներու մէջ՝ ֆելիպրիժին անդամները
միայն գիտեն այդ լեզուն, և ֆելիպրիժին անդամները մէկ ու-
րոշ ու սահմանափակ մասն են հասարակութեան։ Այդպէս ալ
պիտի ըլլայ միշտ՝ հաւանականաբար, որովհետեւ այս փրովան-
սական վերականգնացումը շատ ուշ է մնացած, և Ֆրանսա-
կան քաղաքակրթութիւնը՝ այսօր՝ շատ բարձր է, շատ ճոխ,
շատ ձգողական, այնքան՝ որ փրովանսցիի մը համար դժուար է
խուսափիլ անոր «հրապոյրէն»։ Բայց Միսթրալի և իր ընկեր-
ներուն գործը ապարդիւն չէ եղած. ան ունեցած է խորունկ
ու կարևոր հետեանքներ։ Հատին միութեան զգացումը, լատին
ցեղերու սիրալիր մերձեցումը՝ բաւական երկայն տևող անիմաստ
ու ագեղ գծաութիւններէ յետոյ՝ որ այսօր կատարուած իրո-
ղութիւն մըն է, եթէ ունի զինքը պատճառաւորող բանի մը
էական սատարներ, այդ սատարներուն է՛ն կարևորներէն մին
ֆելիպրական շարժումն է։ Դալով գաւառական կամ դաշնակ-
ցական գաղափարին, որ ֆելիպրիժի ծոցէն է ծագած, ան տա-
րածուած է այսօր, գրագէտներու, քաղաքական գործիչներու
որոշ կուսակցութեան մը—թէպէտ դեռ սակաւաթիւ դաւանան-
քը դարձած է, և փրովանսցիներէ յետոյ՝ Պրըթոններն ալ՝ ինչ-
պէս և նախկին ինքնադրոշմ քաղաքակրթութիւն մ'ունեցող
բոլոր միւս ցեղերը, սկսած են այդ նոյն ձգտումին յարիւ
(Պրըթոն լեզուով գրականութիւն մը ստեղծելու ջանքեր կը
կատարուին բաւական ատենէ ի վեր). ատիկա «հարց» մըն է
այսօր, որ սահմանուած է ունէ ձևով ու չափով օր մը լուծուի
գտնելու, որովհետեւ եթէ դաշնակցական սխտեմին կողմնակից-
ները շատ քիչ են, բաւական բազմաթիւ են նոյն իսկ Ֆրան-

սացւոց մէջ անոնք որ տղեաւոր ու խեղդիչ կը նկատեն ծայրայեղ կեդրոնացման սխառմը որ կը տիրէ Ֆրանսայի մէջ: Ապակեդրոնացումը, որ ապագայ կարելիութիւններէն մին է ներկայ պահուն, եթէ իրականանայ, Միսթրալի և կամ Ֆելիպ-րիթին գործունէութեան մէկ արդիւնքը, պիտի ըլլայ: Ամէն պարագայի մէջ փրովանսերէնը՝ շնորհիւ Միսթրալի՝ այլ ևս ազատած է կորուստէ. որքան ալ փրովանսցւոց ստուար մաս մը շարունակէ միշտ յարիւ ֆրանսական քաղաքակրթութեան, անոնց մէջ պիտի գտնուին միշտ հայրենի հողին ու լեզուին փարած մնացող խանդոտ ու գորովոտ մտքեր, ցեղային ինքնատիպ կնիքն աւելի հզօրապէս կրող, որոնք պիտի շարունակեն Միսթրալի գործը: Ճամբան բացուած է, լեզուն յղկուած, գրականութիւն մը հիմնուած՝ և արդէն տիեզերական հիացման արժանացած հրաշակերտներով նուիրագործուած. այդպիսի շարժում մը կանգ չի կրնար առնել: Եւ ասիկա—կատարուած այնպիսի պայմաններու մէջ ուր գրեթէ անկարելիութիւն կար յաջողման—մին է այն հրաշքներէն զոր գործած է մարդկային հանճարը:

Ե

Ըսի այս ուսումնասիրութեան սկիզբը՝ թէ Միսթրալ կարող էր՝ իր լայն և ուժեղ հանճարովը եթէ ֆրանսական գրականութեան յարած ըլլար, առաջին տեղերէն մին բռնել, բայց թէ ան նախընտրեց իր մտաւոր ուժերը յատկացնել իր բնիկ փոքրիկ ցեղին և անոր լքուած լեզուին վերականգնմանը այդպէս ըրաւ զգալով որ ատոր մէջ կար ոչ միայն ազնիւ պարտականութեան մը կատարումին հաճոյքը, այլ և բացարձակապէս նոր, ինքնատիպ գեղեցկութեամբ գործ մը արտադրելու գեղեցկագիտական հզօր գոհունակութիւնը: Իր զոհողութիւնը և իր գեղեցկագիտական հոտառութիւնը վարձատրուեցան հոյակապօրէն: Տոտէներն ու Արէնները սիրուն բայց համեստ անկիւն մը կը պրակնէ ֆրանսական ծովածաւալ գրականութեան մէջ. Միսթրալ կը կանգնի ինչպէս մէկ-հատիկ դէմք մը ժամանակակից ամբողջ ցեղի մը, և հաւասար իբրև այդ՝ մեծազոյն ազգային բանաստեղծներուն: Ատոր համար իրեն երախտապարտ է ոչ միայն իր Փրովանսը, այլ և նոյն ինքն Ֆրանսա և ամբողջ աշխարհ. ամէն երկրի գեղասէրները համոզուած են որ առանց Միսթրալին, ինքնուրոյն և կարեւոր գեղեցկութիւն մը պիտի պակսէր գրականութեանց Պանթէոնին մէջ. Ժորժ

Բոսնիայի, Պեկինացի բանաստեղծը, «Հիւսիսական» մը՝ ներշնչմամբ ու ձևով, տեսէք ինչպիսի խանդավառութեամբ կը փառաբանէր Միսթրալը՝ տարիներ առաջ գրուած յօդուածի մը մէջ:

«Հարաւցիք Միսթրալը շքեղօրէն անուանած են «Արևուն կայսրը»: Եւ արդարեւ ան կ'իշխէ այդ Փրովանսին վրայ, որ իր շնորհիւ ունեցաւ ինքնագիտակցութիւն: Իր գործը հայելի մըն է ուր Փրովանսն ինքզինքը կը ճանչնայ: Ատով է որ մեծ բանաստեղծ մըն է, ինչ որ ըսել չնւզեմ՝ երբ խօսքը իր վրայ է՝ թէ ոտանաւոր գրող մեծ գրագէտ մըն է լոկ: Ինքը կերևայ այսօր իբրեւ դէմք մը գրեթէ մէկ հատիկ՝ Եւրոպայի մէջ, ոչ միայն իր գործովը, այլ իր կեանքովը, իր բռնած դիրքովը, իր մոտածման բոլոր ժեսթերովը, ամբողջ ցեղի մը վրայ իր գործած ազդեցութեամբը, այն չիմ գիտեր ինչովը, այն մագնիսական հոսանքաւորովը, այն լուսնաբակովը որով իր գլուխն ու իր անունը կը ճաճանչապահուին: Այսինքն թէ Միսթրալ բանաստեղծ մը ըլլալէն աւելի է: Բանաստեղծութիւնն իսկ է՝ իր յաւիտենականութեան նկարագրովը:

2.

Միլէոյի հայերէն թարգմանութիւն մը տալով մեր հասարակութեան, նպատակն է՝ ինչպէս ըսի արդէն՝ ճանչցնել այդ առթիւ իմ ազգակիցներու Միսթրալի եզականօրէն գեղեցիկ ու թելադրիչ դէմքը ու միանգամայն կարելիութիւն տալ Հայոց ճաշակելու անզուգական հրապոյրը փրովանսական այդ արևոտ ու առոյգ բերթուածին:

Չեմ կրնալ ըսել թէ Միսթրալ իբր գործիչ կրնայ օրինակ մը դառնալ մեր նոր սերունդներուն. մեր ժողովուրդը այդ տեսակէտով պէտք չունի օրինակի, քանի որ միշտ պահպանած է իր լեզուն, իր ցեղային աւանդութիւնները և դանձր յաւերժապէս պահպանելու և լայնօրէն զարգացնել կարենալու համար է որ կ'ոգորի ու կը տառապին որէն այս պահուս. բայց այդ Միսթրալի կեանքը՝ իր կորովի, հաւատքի, խանդավառութեան և ներդաշնակ, մեթոտաւոր, գիտակից գործունէութեան գեղեցիկ գծերով՝ խրախոյս մը կրնայ ըլլալ մեր ճիգերուն մէջ, և հրահանգիչ ու թելադրական մէկէ աւելի կողմեր ունի: Իսկ իր գրական գործը անշուշտ կարող է իբր «օրինակ» ծառայել մեր նոր սերունդներուն. մենք ունեցած ենք Աբովեանները, Բագրատունիները, Ալիշանները, Բաֆֆինները,

Մերենցերը, Պոռեանցները, որ վերականգնացուցած են մեր պատմական անցեալը, նկարագրած կամ երգած են հայ գիւղին հողին, պատկերացուցած են մեր ազգութեան ամենէն խորունկ ու սրբազան ձգտումները, բայց ոչ մին չէ տուած հրաշակերտ մը՝ որ կատարեալ ըլլայ ամէն տեսակէտով. Բագրատունիին «Հայկ»ը շատ նուրբ ու հզօր է ձևով, արուեստի բարձր գեղեցկութիւններ ունի, բայց շատ չորքական է, զուրկ ժողովրդական հոյզէն. Աբովեանի «Վէրք»-ը կ'ետեզեռայ ժողովրդական ուժեղ և տաք կեանքով, և կարգ մը էջերու մէջ՝ քնարերգական զօրութեան ամենէն մեծ կատարներու կը հասնի ուր ունէ ազգի գրագէտ հասած ըլլայ, բայց շատ անհաւասար, շատ խառնակ է՝ իբր արուեստ, շատ խաթարուած արեւելեան երկարաբանութեամբ, աւելորդաբանութիւններով, ճոռմութեամբ. Միսթրալի գործը հրաշալի միացում մըն է դասական կատարելութեան և ժողովրդական կենդանի ներշնչման: Միսթրալի քերթուածները—և ես կը բաղձայի որ Միրէյօն յետոյ՝ իր բոլոր գործերն ալ թարգմանուէին հայերէն—կարող են իբր մտափայլար ծառայել մեր նոր սերունդներուն, որպէս զի՝ ոչ թէ «նմանողութեամբ», այլ օգտուելով ու ներշնչուելով այդ արուեստի կենդանի դասէն՝ կարենան արտադրել հայկական Միրէյօններ ու Քալինտալներ, որոնք ըլլան այնքան ուժեղ զգացուած որքան Աբովեանի վէպը և այնքան մաքուր և անթերի որքան փրովանսցի վարպետին քերթուածը:

Է

Հեռու եմ մտածելէ թէ թարգմանութիւնս պահպանած է հրաշալի ներդաշնակութիւնը բնագրին որ գրուած է թեթև, ոսոսոստուն, համաչափ ու յանգաւոր ոտանաւորներով. ջանացած եմ կարելին ընել՝ որպէս զի գէթ քիչ բան կորսուի բնագրին հրապոյրէն. արձակ թարգմանութեան մը մէջ պիտի դանդաղէր քերթուածին թռիչքը, և, թերևս աղօտանար բուն նկարագիրը գործին—որ վէպ չէ՝ կը շնչտեմ անգամ մը ևս, այլ քերթուած մը հոմերական ոգով. յանգաւոր ու համաչափ թարգմանութեան մը մէջ՝ անհնար պիտի ըլլար բնագիրը նոյնութեամբ և հարազատօրէն վերարտադրել. և այսպիսի գործերու մէջ՝ ուր վարպետ մը վերջնական ձեւը տուած է իր մտածումին, թարգմանութիւնը՝ ըստ իս՝ պէտք

էլ ըլլայ կարելի եղածին չափ բառական: Որոշեցի ուրեմն,
 թարգմանութեանս մէջ — զոր կատարած եմ նոյն իսկ Միսթ-
 րալի ֆրանսերէն «բառական» թարգմանութենէն օգտուելով—
 անյանգ ու ազատ ոտանաւորի լայն ու ճապուկ սխառեմի մը
 հետեւի՝ պահպանելու համար բնագիրը իր բացարձակ ճշտու-
 թեամբ ու միանգամայն հայերէն տողերուն տալու համար
 երաժշտականութիւն մը որ բնագրինը չէ, բայց որ կը յուսամ՝
 կը բաւէ արձակունակութեան վտանգէն փրկելու այս հայա-
 ցած Միբէյօն:

ԱՐՇԱԿ ԶՈՊԱՆԵԱՆ

Փարիզ, յունիս 1905

ՆԱԽԱԿ ԶՐԵՏԵՐԻ ՄԻՍԹՐԱԼԻ

—
Մայիսի 29 Ապրիլ 1905

Սիրելի պարոն,

Կը փութամ պատասխանել ձեր սիրալիւր նամակին՝ ձեզի աւելով յօժարակամ և երախտագիտութեամբ, Միլիէյօ քերթուածը հայերէն թարգմանելու արտօնութիւնը:

Բացարձակապէս համաձայն եմ իմ փրովանսական ոտանաւորս ազատ ոտանաւորով թարգմանելու ձեր եղանակին: Դուք արդէն լաւագոյն կերպով կրնաք գիտնալ ինչ որ կը պատշաճի ձեր հասարակութեան:

Դեռ միայն աչքէ անցընել կրցայ Հայկական քերթուածները եւ ժողովրդական երգերը զոր ինծի նուիրած էք բայց զանոնք սքանչելի կը գտնեմ իրենց աստուածաշնչական պարզութեան մէջ և իրապէս ինքնատիպ, իբրեւ արտայայտութիւն շատ ազնիւ և շատ հինաւորց ցեղի մը:

Մասնաւորապէս ուշադրութիւնս գրաւեց ձեր Օրօրը՝ Մայր Հայաստանին, հոյակապ՝ ցաւով, գթութեամբ ու յոյսով: Աստուած ու ձեր մայրը լսեն ձեր ձայնը:

Հայաստանը շատ հեռու է մենէ. սակայն երբեք չեմ կարդացած կամ իմացած այդ անունը՝ առանց խորին համակրութիւն մը զգալու. սիրտս արիւնած է մանաւանդ լսելով մանրամասնութիւններն այն ահաւոր կեղեքման որ զայն կը մարտիրոսացնէ, և անոր փուլերուն հետեւած եմ Արեւելքի քրիստոնեայ դպրոցներու գործին պաշտօնաթերթին մէջ զոր քուզէսն Հ. Նարմըթեան կը հրատարակէ ի Փարիզ:

Բնականաբար ձեր տրամադրութեանն եմ այն բոլոր լուսաբանութեանց համար որոնց պիտի կրնաք պէտք ունենալ:

ձերդ սրտանց

Փրետերի Միսթրալ

Առ Պ. Ա. Զօպանեան

